

Oudheid

---

inhoud

De ideeën uit de Oudheid zijn erg belangrijk voor onze westerse klassieke muziek. Daarom is er een hoofdstuk aan gewijd. We kunnen hier echter nog niet zoveel muziek laten horen omdat we van de klinkende muziekpraktijk vrijwel niets weten.

Muziek bestaat al sinds 'mensenheugenis'. De oudste muziekinstrumenten die zijn gevonden zijn zo'n 40.000 jaar oud. Deze stukjes bot worden algemeen erkend als fluiten doordat de gaten die er in geboord zijn op precies deze afstand geboord zijn, dat ze de tonen kunnen voortbrengen die we tegenwoordig nog steeds in muziek gebruiken.

Er zijn enkele muzikale fragmenten overgeleverd uit de oudheid. Eén daarvan is het uit 100 n.Chr. Hier is op een grafsteen boven de tekst van het lied met Griekse hoofdletters en symbolen een notatie geschreven waarvan men aanneemt dat het toonhoogtes en toonduur zijn.

Van Pythagoras wordt gezegd dat hij de harmonie der sferen kon horen: een kosmische harmonie die alles op aarde beïnvloedt. Doordat hij deze naspeelde, kon hij zijn volgelingen tot bedaren brengen als zij in een woeste, meestal dronken, bui waren. Plato verklaart dit fenomeen doordat hij de schepping van de kosmos puur uit verhoudingen heeft opgebouwd. De verhoudingen die hij daarvoor gebruikt komen allemaal in ons muziekstelsel terug.

(...) Ziehier hoe Hij die verdeling aanvatte: Hij begon met eerste één deel van het geheel af te nemen, vervolgens nam Hij er een ander deel af, dubbel zo groot; dan weer een derde, anderhalf maal zo groot als het tweede en dus het driedubbele van het eerste; het vierde was het dubbele van het tweede; het vijfde, het driedubbele van het derde; Het zesde, het achtvoudige van het eerste; het zevende, het 27voudige van het eerste.

Fragment Timaeus, uit: Plato. Verzameld werk. Vert. Xaveer de Win. Baarn: Ambo, 1978: 215-216.

Vanaf het begin van de middeleeuwen wordt het estafettestokje van muzikale vernieuwingen overgenomen door de christelijke kerk. Augustinus (354-430 n.Chr.) kan hiervoor als startpunt gezien worden als hij aan het eind van de vierde eeuw De musica schrijft. Hierin verenigt hij de antieke muziektheorie met de christelijke theologie. Augustinus vindt hier het compromis door te stellen dat muziek de echo van God is. De muziek is een hoorbare afbeelding van het onhoorbare oerbeeld. In deze manier van muziek beschrijven past nog steeds de ideeënwereld van Plato tegenover de zintuiglijke wereld.

---

luisterfragmenten

- reconstructie fluit
- Seikilos lied
- film:

Middeleeuwen

---

inhoud

Aan paus Gregorius I, de Grote (paus van 590 tot 604), dankt de Gregoriaanse muziek haar naam. Het verhaal gaat dat paus Gregorius gezangen rechtstreeks van de Heilige Geest ontving. In afbeeldingen is Gregorius daarom vrijwel altijd te herkennen aan een witte duif die in zijn oor kwettert. Hoewel inmiddels sterke twijfels bestaan over de claim dat de gezangen die Gregorius de Grote voorschreef ook echt van zijn hand zijn, was van twijfel in de Middeleeuwen geen sprake. Tegenwoordig wordt vermoed dat Gregorius de gezangen hoofdzakelijk verzameld heeft en slechts enkele zelf heeft geschreven. Ook zijn er theorieën dat enkele verhalen die tegenwoordig aan Gregorius de Grote worden toegedicht, eigenlijk toebehoren aan Gregorius II, paus van 715 tot 731.

Het ontstaan van het notenschrift

Alle aantekeningen hadden echter te weinig effect, want rond het jaar 1000 vond Guido van Arezzo het niveau van de kerkzangen zo bedroevend dat hij een notenbalk-systeem heeft ontwikkeld. Noten konden voortaan op de juiste hoogte gezet worden. Dit systeem is steeds verder ontwikkeld en is nog steeds ons huidige notatiesysteem. Paradoxaal genoeg is de invoering van dit systeem onder andere de oorzaak van het verloren gaan van de originele Gregoriaanse muziektraditie.

De vroege kerkelijke muziek is eenstemmig en syllabisch. Iedereen zingt dezelfde melodie op dezelfde toonhoogte en per lettergreep is er meestal slechts één noot om te zingen. Gedurende de eeuwen die volgen wordt de muziek echter steeds complexer. Er worden noten toegevoegd tussen de vaste gezangen die zijn voorgeschreven (troperen) en langzaam wordt de muziek meerstemmig.

Het Sederunt van Perotinus uit ca. 1200 staat bekend als het hoogtepunt van het melismatisch organum. Bij een melismatisch organum houdt één groep zangers vast aan het vaste gregoriaanse gezang: de 'cantus firmus'. Andere stemmen zingen daarboven op een melismatische manier de versiering. In ruim drie minuten wordt hier slechts één enkel woord gezongen: Sederunt.

---

luisterfragmenten

- Bonum Est
- Scapulis Suis
- Ut Queant Laxis
- Verschillende onderdelen uit de mis in éénstemmige, neumatische en melismatische notering.
- Meerstemmigheid bij *Sederunt* van Perotinus.
- instrumenten als psalterium, portatief, draailier, luit en vedel.

Renaissance

---

inhoud

De Renaissance (wedergeboorte) koppelt Christelijke tradities aan een interesse voor de oudheid. De belangrijkste ontwikkelingen zijn het verbeteren van het notatiesysteem, toename van de wereldse en instrumentale muziek, toename van de polyfonie en de internationale invloeden over en weer door het ontstaan van de boekdrukkunst. De Lage Landen hebben in deze ontwikkelingen een belangrijke rol gespeeld. In de renaissance wordt een grote stap gemaakt in de kunsten. In de schilderkunst ontstaat een grote verbetering van getrouwe afbeelding en techniek bij onder andere Leonardo da Vinci, Michelangelo, Brueghel en Botticelli. De muziek ontwikkelt zich ook en daarvoor zijn in de loop van de tijd verschillende bronnen aan te wijzen. In de 15e eeuw speelden Engeland (harmonie), Frankrijk (polyfonie) en Italië (tekstvoordracht) een belangrijke rol. In de 16e eeuw verschoof de ontwikkeling naar de Lage Landen.

De componisten zijn nog iets preciezer in vijf generaties in te delen, waarbij de belangrijkste namen zijn:

1420-1450: Guillaume Dufay, Gilles Binchois

1450-1490: Johannes Ockeghem

1490-1520: Josquin des Prez, Jacob Obrecht

1520-1550: Clemens non Papa

1550-1590: Orlando di Lasso

Maar voor deze cursus volstaan we met het bericht dat eigenlijk alle muziek uit de Renaissance nagenoeg hetzelfde klinkt. We zullen de detailverschillen tussen de generaties niet nodig hebben om de Renaissance muziek te kunnen onderscheiden van de andere periodes.

Het verschil tussen muziek uit de Middeleeuwen en uit de Renaissance is vaak makkelijk te horen. Ondanks veel ingewikkelde technologische ontwikkelingen in de muziek die we hier gemakshalve overslaan, hoor je het tijdperk aan de stemmen. Muziek uit de Middeleeuwen wordt bijna altijd alleen door mannen of alleen door vrouwen gezongen. Muziek uit de Renaissance wordt vrijwel altijd door mannen en vrouwen samen gezongen. Voor een historisch verantwoord gevoel, moet u dan de vrouwenstemmen vervangen in uw hoofd door kinderen en castraten.

---

luisterfragmenten

- Film: man van Vitruvius en de muzikale boventonen
- L'Homme Armé
- Dufay zijn *Missa l'Homme Armé*.
- Als instrument een castrat zanger.
- Josquin Desprez met *Nymphes des bois* en *El grillo*.
- Sweelinck *Fantasia G2* met een hoorbaar een voorloper van een fuga.
- Lieder van Tielman Susato, met homofoon: *Ick Draeg In Mynder Herten Verborghen* en polyfoon: *Den Lustelycken Mey*

Barok

---

inhoud

Versieringen, zwierig, expressief, bewogen, verwilderd. Het zijn typische termen waarmee de barok vaak wordt aangeduid. De versiering van een melodie is direct waarneembaar bij het luisteren naar barokke muziek: tussen de noten van een melodie door, hoor je de versieringen die aangebracht zijn door kleine loopjes in te voegen.

De basso continuo

Bij veel muziek uit deze periode komt het accent te liggen op de versierde bovenstem. De begeleiding blijft beperkt tot een ondersteunende rol die slechts schematisch wordt genoteerd: de baslijn loopt meestal ononderbroken door (basso continuo), de akkoorden worden in grote lijnen door middel van cijfers aangegeven. De musicus heeft met deze notatie nog een grote vrijheid om te improviseren.

Concerterende stijl

Concerteren betekent letterlijk 'tot overeenstemming komen'. Bij de concerterende stijl is er sprake van twee klankgroepen die tegenover elkaar gezet worden. Het meest bekende voorbeeld in de muziek is tegenwoordig het pianoconcert: de pianist (solist) speelt dan 'tegen' de rest van het orkest. Het genre concert ontstaat juist in de barok door de ontwikkeling van deze stijl.

Dansmuziek

In de geschiedenis van de westerse klassieke muziek zullen we het veel hebben over Italië, Duitsland en Oostenrijk. Maar veel landen hebben hun specifieke bijdrage aan de algemene trends in de klassieke muziek gegeven. Zo heeft Frankrijk in deze tijd alles wat mens dansen te maken heeft naar een hoger plan getrokken.

Kerkmuziek

Een belangrijk kenmerk van de kerkmuziek uit deze tijd is het onderscheid tussen de stile antico (oude stijl) en de stile moderno (moderne stijl). De conservatieve stijl is die van Palestrina. In de moderne stijl worden de nieuwe verworvenheden (monodie, basso continuo en concerterende stijl) toegepast. Aan het einde van de 17e eeuw wordt er of in de stile antico, of in de stile moderno, of in een combinatie van die twee stijlen geschreven. Het oratorium is een nieuw genre in de kerkmuziek en lijkt sterk op de opera.

---

luisterfragmenten

- concerterende praktijk: Bach eerste klavierconcert in d mineur BWV 1052 deel 1: Allegro.
- Bach eerste prelude uit Das Wohltemperierte Klavier, boek 1 (vergelijking met het Ave Maria bij de castratanger)
- Pachelbel: Canon in D (het was geen canon maar eigenlijk een basse ostinato.)
- dansmuziek: Lully in de film Le Roi Danse
- kerkmuziek: wordschildering: strijkers als de heilige geest in Bach zijn Mattheus Passie.

Classicisme

---

inhoud

Aan de periode van het classicisme ontleent de klassieke muziek haar naam. Binnen de muziekgeschiedenis is zij echter zeer kort, en omvat hoofdzakelijk de werken van Wolfgang Amadeus Mozart en Joseph Haydn. Soms worden ook de vroege werken van Ludwig van Beethoven hiertoe gerekend. Classicisme gaat over de ratio en over structuren. Vandaar dat deze pagina ook vol staat met lijstjes van deze structuren.

Het classicisme is in twee definities aardig te vangen:

1. Rust is essentie van het schone
2. Teruggrijpen op klassieke oudheid

Specifieker zijn er heel veel technische en compositorische elementen waaraan deze muziek te herkennen is.

absolute muziek / glasheldere structuren (opbouw makkelijk te herkennen) / korte melodieën. Goed hoorbare motieven / voor- en nazinnen / blijven doorontwikkelen van het thema (bijvoorbeeld doorwerking in een sonatevorm) / symmetrie / vorm: liedvorm (aba), rondo (ababa, abaca, abacaba, abacada), menuet, sonate. / moduleren

Ook zijn er een aantal vaste patronen waarvan de belangrijkste symfonische:

Concert

Bestaat uit 3 delen

Standaard opzet:

Sonatevorm

Lied- of variatievorm

Rondovorm

Symfonie

Voor 1780 3 delen, daarna 4 delen.

Standaard opzet:

1. Opening in snel tempo en in de sonatevorm
2. Driedelige liedvorm (aba) in langzamer tempo. Toonsoort in subdominant. Vrijere vorm dan eerste deel.
3. Symmetrisch menuet (menuet-trio-menuet). Later scherzo.
4. Rondo. De 'a' delen staan in de hoofdtoonsoort. Snel en levendig tempo.

---

luisterfragmenten

- Haydn: verrassingssymfonie nr. 94 in G gr.t.
- Mozart: Pianoconcert nr. 22 in Es gr.t. (analyse van een rondo structuur a-b-a-c-a-b-a)
- Beethoven: Vijfde symfonie eerste deel (analyse van een sonatevorm: expositie - doorwerking - reprise - coda).
- Gluck: opera over Orpheus
- Schubert: liedstructuur (a-b-a)

Romantiek

---

inhoud

De Romantiek als muzikale periode roept direct de meeste associaties op. Romantiek gaat, in tegenstelling tot het classicisme, over verhalen, emotie, grote gebaren en dwepende muziek. De muzikale stijlen nemen sterk toe. De romantiek is een vat vol tegenstellingen. Enkele voorbeelden daarvan zijn het gebruik van grote dynamiekverschillen: van heel zacht ppp tot heel hard fff in één compositie. Er worden uren durende opera's gemaakt en tegelijkertijd ook hele korte muzikale schetsen. Men idealiseert de wereld in de muziek, bijvoorbeeld door gebruik te maken van sprookjes, en zet de muzikale wereld zo scherp af tegen de werkelijkheid.

De 'hoofd'muziek van het classicisme maakt plaats voor de 'hart'muziek van de romantiek: Muziek drukt een gevoel uit, verwijst naar elementen buiten de muziek (programmatisch). Hiervoor nemen de romantische componisten veel meer vrijheden dan hun directe voorgangers in het aanpassen van compositorische structuren zoals de sonate, worden ruimere modulaties gebruikt en neemt de chromatiek steeds meer toe.

Het orkest groeit enorm. Denk bijvoorbeeld aan een requiem van Berlioz voor 660 musici of een symfonie van Mahler voor 1000 musici. Dat zijn enorme aantallen vergeleken met een orkest van 30 a 40 musici ten tijde van Mozart.

Er zijn ook elementen uit het verleden die terugkeren. Bijvoorbeeld het gebruik van veel kleine noten rondom een melodie. In de Barok hoorden we die en noemden we het ornamenten of versieringen. In de Romantiek hebben ze een zelfde functie, maar komen ze uit een andere invalshoek. Vaak zijn ze hier bedoeld om de virtuositeit van de musicus aan te tonen. Naast de versieringen horen we ook romantische contrasten. Zoals laag en hoog, langzaam en snel. Deze contrasten volgen snel op elkaar.

Om enige nuancering in deze periode aan te brengen, gebruiken we één extra stijlperiode. Deze is na de Romantiek te plaatsen of in de Romantiek. Het gaat om het denken van kunstenaars aan het einde van de eeuw (Fin de siècle). In de muziek heeft men het gevoel dat het repertoire uitgeput raakt. Tot en met het Classicisme zijn alle structuren voor de muziek ontwikkeld en in de negentiende eeuw heeft met deze tot in extreme uitgerekt. Denk terug aan de bezetting van Mahlers symfonie voor 1.000 musici. Of beluister de Ring van Wagner. Dat is niet zomaar een hele lange opera, maar een hele cyclus van lange opera's. Dus stelt men zich de vraag: als er een nieuwe eeuw komt, dan moet er toch ook echt iets nieuws komen in de muziek?

---

luisterfragmenten

- Virtuositeit: Paganini. Caprice 24
- Nationalisme/ programmatisch: Smetana. Må vlast (mijn vaderland), deel 2 Vltava (de Moldau).
- emotie/programmatisch/individu voorop: Tsjajkovski. Symfonie Pathétique - Finale.
- klavierinstrumenten: clavichord, virginaal, klavecimbel, pianoforte, piano grande.
- fin de siècle: debussy: La Mer (en Javaanse gamelan)

Experimentalisme en 21e eeuw

---

inhoud

Voor deze cursus introduceer ik een nieuwe term die alle onderdelen van de 20e moet vatten: Experimentalisme. Hoewel de muzieken in deze eeuw zeer divers zijn hebben ze vrijwel allemaal het experiment als centraal uitgangspunt.

De Futurist Luigi Russolo verheerlijkte het lawaai. Hij stelt dat het in de Oudheid verkeerd is gegaan omdat Pythagoras slechts enkele samenklanken tolereerde: het octaaf, de kwint en de kwart. Stravinsky geeft het publiek een enorme dreun met zijn *Le Sacre du Printemps* uit 1913. Dat is hetzelfde jaar als het manifest van Russolo. Hoewel onze oren vandaag de dag veel meer vreemde klanken gewend zijn, klinkt de *Sacre* nog steeds ruw en woest.

Belangrijker nog is Klavierstück opus 23 no. 5 – Walzer uit 1923. Deze compositie van Arnold Schönberg is het resultaat van zijn zoektocht naar een nieuw muzikaal uitgangspunt. Daarin rekent hij af met de muzikale hiërarchie net zoals Russolo dat gedaan heeft. Niet het octaaf, de kwint en de kwart worden als belangrijkste intervallen gezien, maar alle twaalf tonen binnen het octaaf zijn even belangrijk. Dat betekent dat elke toets op de piano even belangrijk is.

Na Schönberg zijn een grote diversiteit aan componisten aan bod gekomen. Elke componist had zijn eigen rugzakje aan muzikale voorkeuren uit het verleden en gebruikte deze in een persoonlijke stijl.

21e eeuw

De term multidisciplinair krijgt aan het eind van de 20ste eeuw en het begin van de 21ste eeuw een nieuwe betekenis in de klassieke muziek. Richard Wagner verheft het samenspel van disciplines in de 19de eeuw tot kunst in zijn definitie Gesamtkunstwerk. Toch blijkt de echte betekenis van het woord pas sinds korte tijd gestalte te krijgen; juist doordat er tegenwoordig andere disciplines bij betrokken worden die tot voorheen geen sterke verbondenheid met muziek hadden.

Popmuziek

Vrijwel alle popmuziek staat in een liedvorm: ABA of een variant daarop. In het Classicisme kreeg de liedstructuur een hele vaste vorm: 8 maten A en 8 maten B. Binnen die 8 maten was er sprake van een voorzin van 4 maten en een nazin van 4 maten.

---

luisterfragmenten

- vroege experimenten: Lawaaimachines van Russolo, Dadaïsme van Schwitters,
- film: ballet *Le Sacre du Printemps* (onregelmatige maatsoort en een ostinato).
- atonaliteit: Schönberg *Klavierstück opus 23 no. 5 – Walzer*.
- diversiteit in de 20e eeuw: nieuwe spiritualiteit (Joep Franssens zijn *Harmony of the Spheres*), Groupe des six (Francis Poulenc *Priex pour Paix*), invloeden jazz (Theo Loevendie *On the Train*).
- popmuziek en de liedstructuur: Charles Aznavour *She*, KT Tunstall *Black horse and the cherry tree*, Eminem *Loose Yourself*, Andre Hazes *Zij gelooft in mij*.